

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «ХОРТИЦЬКА НАЦІОНАЛЬНА
НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНА АКАДЕМІЯ» ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ
РАДИ

Факультет реабілітаційної педагогіки та соціальної роботи
Кафедра соціальної роботи

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему «ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ
ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ В ШКОЛІ»

Виконала студентка: 2 курсу _____
освітньо-професійна програма Соціальна педагогіка
спеціальність 231 Соціальна робота
(шифр і назва спеціальності)

Сорокіна О. М.

(ініціали та прізвище)

Керівник завідувач кафедри соціальної роботи, професор,
д. пед. н. Павленко А. І.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Рецензент доцент кафедри педагогіки та педагогічної
майстерності МДПУ ім. Богдана Хмельницького,
доцент, к. пед. н. Бельчева Т. Ф.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Магістерська робота «Профілактика булінгової поведінки підлітків засобами соціально-педагогічної роботи в школі»: 94 с., 7 рис., 4 табл., 61 джерело, 6 додатків.

Об'єктом дослідження є булінгова поведінка підлітків як форма насильства у шкільному середовищі.

Предметом дослідження є процес профілактики булінгової поведінки підлітків засобами соціально-педагогічної роботи в школі.

Мета роботи: розробка, впровадження і експериментальна перевірка програми профілактики булінгової поведінки підлітків в школі.

Методи дослідження – аналіз, систематизація і узагальнення даних з проблеми дослідження на основі вивчення соціально-педагогічної, психологічної літератури; якісний і кількісний аналіз результатів педагогічного експерименту.

У роботі розглянуто основні поняття та категорії з проблемного питання, обґрунтовано і систематизовано застосування засобів соціально-педагогічної роботи в школі щодо профілактики булінгової поведінки підлітків. Розроблено та впроваджено експериментальну програму профілактики булінгової поведінки підлітків засобами соціально-педагогічної роботи в школі.

Практична значущість дослідження полягає в можливості застосування висновків та розробленої програми профілактики булінгової поведінки у практичній діяльності закладів загальної середньої освіти.

Результати дослідження пройшли апробацію на VI Міжнародному конгресі зі спеціальної педагогіки та психології «Особливі діти» Освіта і соціалізація» 1-2 жовтня 2020 року (Київ-Запоріжжя) [51].

БУЛІНГОВА ПОВЕДІНКА, ЗАСОБИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПІДЛІТКОВИЙ ВІК, ПРОФІЛАКТИКА, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА.

ВСТУП

В сучасних умовах серед підлітків в шкільному середовищі надзвичайно загострилась проблема насильства, систематичних агресивних проявів у міжособистісних стосунках між учнями. Ця агресивна поведінка не обмежується лише ролями «агресора» та «жертви», до неї залучаються інші підлітки, що робить їх пасивними учасниками цієї поведінки. Така актуальна ситуація отримала назву «шкільний булінг», і вона є досить розповсюдженою в останні роки та визнана реальною соціальною проблемою [21, с. 126–127], [32, с. 169–171], [9, с. 37–39], [36, с. 58–61].

У глобальному масштабі проблему шкільного цькування ґрунтовно досліджують з 1980-х років, проте перші дослідження булінгу в Україні розпочалися орієнтовно з 2005 року через значне поширення цієї форми насильства насамперед серед українських школярів [2, с. 31–36], [55, с. 9–17].

Міністерство освіти і науки України в межах програми протидії булінгу надає статистичні дані міжнародній організації ЮНІСЕФ, згідно яких 67 % дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикались хоча б з однією із форм проявів булінгу. Жертвами булінгу стали 24 % дітей, проте 48 % з них приховували цю інформацію і нікому про це не розповідали [26]. Ці дані, які відображують масштаби поширення визначеної проблеми, а також можливі загрози для фізичного та психічного здоров'я жертв, посилюють потребу більш ґрунтовного вивчення булінгу як форми шкільного насильства та шляхів профілактики булінгової поведінки задля мінімізації наслідків та негативного впливу цієї форми насильства на дітей та підлітків.

Закон України від 18.12.2018 р. № 2657 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)» визначає булінг як: «діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються

стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [37]. Спираючись на це визначення, можна сказати, що булінг є гострим соціальним феноменом, який має негативне відображення на розвиткові особистостей всіх учасників цього процесу, а також на системі цінностей та стилі взаємодії підлітків між собою.

Відповідно до цього в сучасних умовах одним з пріоритетних напрямків державної політики в сфері освіти є створення безпечного освітнього середовища. Для реалізації цього напрямку державної політики Міністерством освіти і науки України видано Наказ № 293 від 26.02.2020 «Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в закладах освіти» [38]. Серед затверджених заходів основними в практичному значенні виступають інформаційно-просвітницька діяльність серед учасників освітнього процесу щодо булінгу (цькування) та нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у міжособистісних стосунках, а також профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчинення дитиною та стосовно дитини булінгу (цькування).

В своїх рекомендаціях щодо створення безпечного освітнього середовища Міністерство освіти і науки України наголошує, що найбільш ефективним інструментом запобігання проявам насильства та булінгу в закладах освіти є саме профілактика [39]. В закладі освіти необхідно створити таку атмосферу, яка б забезпечила прояв спільної поваги та відповідального ставлення учасників освітнього процесу один до одного під час взаємодії. Учнів необхідно вчасно та доступно ознайомлювати з правилами поведінки під час освітнього процесу та за його межами та санкціями за порушення встановлених правил. Повинна вестись безперервна інформаційно-просвітницька робота з усіх питань прояву булінгової поведінки в шкільному середовищі (щодо причин, наслідків, можливих учасників, механізмів дій тощо) не тільки з

учнями закладу освіти, а й з іншими учасниками освітнього процесу, а саме – батьками та педагогічним персоналом.

Саме тому обрана проблематика дослідження є вельми актуальною в сучасних умовах, адже вивчення особливостей соціально-педагогічної роботи щодо саме профілактики булінгової поведінки серед учнів дозволить виявити основні шляхи зменшення кількості випадків шкільного насильства та попередити пов'язані з ним негативні наслідки, що сприятиме становленню більш здорових відносин в шкільному середовищі.

Об'єктом дослідження є булінгова поведінка підлітків як форма насильства у шкільному середовищі.

Предметом дослідження є процес профілактики булінгової поведінки підлітків засобами соціально-педагогічної роботи в школі.

Метою дослідження є розробка, впровадження і експериментальна перевірка програми профілактики булінгової поведінки підлітків в школі.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати актуальні соціально-педагогічні, соціально-психологічні наукові джерела з проблеми дослідження.

2. Здійснити аналіз форм, методів і засобів соціально-педагогічної роботи з суб'єктами булінгу в шкільному середовищі та розробити програму з профілактики булінгової поведінки.

3. Визначити ефективність реалізації експериментальної програми профілактики булінгової поведінки підлітків засобами соціально-педагогічної роботи в школі.

Для вирішення поставлених завдань використано такі **методи дослідження**: теоретичні – аналіз, порівняння й узагальнення психолого-педагогічної і методичної літератури, методичних статей у періодичних виданнях, матеріалів наукових досліджень з цієї проблеми; емпіричні – педагогічне спостереження, анкетування, методики педагогічної діагностики,

констатуючий і формуючий експерименти, кількісна та якісна інтерпретація отриманих експериментальних даних.

Теоретико-методологічну основу становлять досягнення соціальної педагогіки в галузі дослідження булінгової поведінки в шкільному середовищі, висвітлені в працях Л. Кішлі, А. Король, Х. Леймана, Д. Ольвеуса, В. Пономарьова, Д. Соловйова, О. Тимошенко, К. Янішевської та інших, а також в нормативних документах – Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)» [37], Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в закладах освіти» [38], Лист Міністерства освіти і науки України «Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню)» [39].

Практичне значення дослідження.

Практичне значення результатів магістерської роботи полягає в поглибленому вивченні ефективності визначених соціально-педагогічних засобів профілактики булінгової поведінки серед підлітків в школі; в можливості застосування висновків та розробленої програми профілактики булінгової поведінки у практичній діяльності закладів загальної середньої освіти.

Також отримані в результаті написання магістерської роботи дані щодо можливих наслідків булінгової поведінки та засобів щодо її профілактики можуть бути використані працівниками закладів загальної середньої освіти для розробки та впровадження власних програм профілактики та попередження визначеної форми шкільного насильства серед учнів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Запорізького навчально-виховного комплексу «Запорізька Січ» військово-спортивного профілю Запорізької міської ради Запорізької області.

Дослідження здійснювалося у два взаємопов'язані етапи:

На першому етапі проаналізовано психолого-педагогічну і методичну літературу з проблеми булінгової поведінки, визначено теоретичні положення, об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження.

На другому етапі проведено констатувальний експеримент щодо ймовірності виникнення проявів булінгової поведінки; розроблено і впроваджено експериментальну програму профілактики булінгової поведінки підлітків засобами соціально-педагогічної роботи в школі; проведено формуючий експеримент, опрацьовано його результати; сформульовано висновки дослідження.

Публікації.

Сорокіна О. М. Підходи до розуміння поняття «булінг» як форми шкільного насильства. *Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір*: збірник тез доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (м. Запоріжжя, 14 травня 2020 р.) / за заг. ред. В. В. Нечипоренко. Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2020. С. 428–429 [50].

Сорокіна О. М. Шляхи профілактики та попередження булінгової поведінки в межах сучасної системи інклюзивної освіти. *Особливі діти: освіта і соціалізація* : збірник тез доповідей VI Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології (Київ-Запоріжжя, 1-2 жовтня 2020 р.). Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2020. С. 174–175 [51].

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг магістерської роботи 94 сторінки. Додатки викладено на 14 сторінках. Список використаної літератури складає 61 джерело.

ВИСНОВКИ

В сучасних умовах в глобальному масштабі, та зокрема в Україні, гостро постає проблема проявів насильницької поведінки серед підлітків в шкільному середовищі. Ми все частіше зустрічаємося з випадками прояву булінгової поведінки серед підлітків та негативними наслідками, які вони спричиняють.

У зв'язку з цим, одним з пріоритетних напрямків державної політики в галузі освіти є забезпечення безпечного освітнього середовища для всіх учасників освітнього процесу. Одним з найголовніших засобів реалізації цього напрямку державної політики є профілактика, спрямована на запобігання вчинення дитиною та стосовно дитини булінгу (цькування).

Метою даного дослідження було обґрунтування, розробка, впровадження та експериментальна перевірка програми профілактики булінгової поведінки підлітків в школі.

В першому розділі магістерської роботи було проаналізовано актуальні соціально-педагогічні, соціально-психологічні наукові джерела з проблеми дослідження. Було розглянуто підходи до розуміння поняття «булінг» як форми шкільного насильства з огляду різних дослідників та основі цього виокремлено основні ознаки булінгової поведінки, а саме: булінг є поведінкою; агресивність; навмисність; систематичність; наявність елементів (суб'єктів) булінгу; вразливість жертви. На основі визначених вище ознак сформульовано розуміння поняття шкільного булінгу як поведінки, що має агресивний, систематичний, навмисний характер, та спричиняється за наявності спостерігачів однією або кількома особами стосовно іншої особи (інших осіб), що має ознаки вразливості. В цьому розділі роботи проаналізовано та визначено основні ознаки булінгу, його види, причини та наслідки, основні суб'єкти булінгової поведінки, а також основні психологічні характеристики підлітків двох вікових категорій, які є найбільш вразливими щодо проявів булінгової поведінки, а саме підлітків середнього та старшого шкільного віку.

На другому етапі було здійснено аналіз форм, методів і засобів соціально-педагогічної роботи з суб'єктами булінгу в шкільному середовищі та розроблено програму з профілактики булінгової поведінки. Для реалізації цього етапу проведено діагностику наявності булінгової поведінки серед підлітків середнього та старшого шкільного віку (50 чоловік) на базі Запорізького навчально-виховного комплексу «Запорізька Січ» військово-спортивного профілю Запорізької міської ради Запорізької області за допомогою методики «Опитувальник ризику булінгу» (за А. А. Бочавер, В. Б. Кузнецовою, Е. М. Біанкі, П. В. Дмитрівським, М. А. Завалишиною, Н. А. Капорскою, К. Д. Хломовою) та напівпроективної методики для детального дослідження булінгу (цькування) «Ситуація». За результатами діагностики зроблено висновок, що психологічна атмосфера в досліджуваних класах загалом позитивна, немає виражених ознак агресії та цькування. Проте в учнів середнього підліткового віку ймовірність виникнення проявів булінгової поведінки дещо вища через знижену здатність до прийняття відмінностей учасників, розподілення ролей, можливості конструктивних колективних комунікацій та знижений рівень згуртованості в колективі, ніж в учнів старшого підліткового віку, у яких спостерігається достатньо сформований колектив з розвинутими механізмами взаємодопомоги та підтримки. Також з'ясовано, що більшість з опитаних підлітків мають досвід участі в ситуаціях прояву булінгової поведінки в різних ролях (частіше у ролі спостерігачів); місцем, де вони найчастіше зустрічалися з подібними ситуаціями, позиціонують школу; підтверджують прихований характер проявів такої поведінки, коли в більшості випадків діти не звертаються по допомогу; та не володіють достатніми знаннями про механізми дій в подібних ситуаціях.

На основі отриманих результатів розроблено і впроваджено програму профілактики булінгової поведінки підлітків засобами соціально-педагогічної роботи в школі, яка складається з трьох блоків відповідно до суб'єктів впливу, а саме вчителів, учнів та їх батьків, які мають реалізовуватися паралельно.

Програма містить 2 заняття для педагогічних працівників закладу загальної середньої освіти, 2 заняття для батьків учнів закладу загальної середньої освіти та 15 занять саме для учнів, які розділені відповідно на заняття з трьох напрямків профілактики (первинної, вторинної та третинної профілактики) булінгової поведінки підлітків в шкільному середовищі. Основними формами та методами роботи в розробленій програмі профілактики виступають: інформування; дискусії, бесіди; тестування; постановка проблемних запитань; аналіз ситуацій, психологічні казки, притчі; психологічні ігри та вправи; рольове програвання ситуацій.

В третьому розділі магістерської роботи проведено аналіз ефективності впровадження розробленої експериментальної програми профілактики булінгової поведінки підлітків засобами соціально-педагогічної роботи в школі серед визначеної групи підлітків (7-А та 10 класи) за допомогою вторинної діагностики ризику виникнення проявів булінгової поведінки за допомогою методики «Опитувальник ризику булінгу та другої частини напівпроективної методики для детального дослідження булінгу (цькування) «Ситуація». За її результатами зроблено висновок, що в досліджуваних класах після впровадження програми профілактики булінгової поведінки встановлена позитивна атмосфера, ознаки цькування та агресії відсутні. Підлітки набули навичок ефективного безконфліктного спілкування, що сприяло встановленню в колективі певних правил поведінки, заснованих на повазі один до одного та до вчителів. Також у підлітків в достатній мірі сформувалися навички адекватного сприйняття відмінностей членів колективу та індивідуальних особливостей кожної особи, що значно зменшує зморність виникнення ризику проявів булінгової поведінки у визначеному шкільному середовищі. Також з'ясовано, що підлітки достатньо обізнані з цього питання, розуміють причини та наслідки такої поведінки та усвідомлюють її вплив на подальший психологічний та фізичний розвиток учасників булінгової поведінки. Вони розуміють, що на подібні прояви насильницької поведінки необхідно негайно

реагувати та досить чітко усвідомлюють як саме потрібно діяти в таких ситуаціях, до кого звертатися та як на них реагувати.

Таким чином, можна зробити висновок про достатню ефективність розробленої програми профілактики булінгової поведінки підлітків засобами соціально-педагогічної роботи в школі. Практичне значення результатів магістерської роботи полягає в поглибленому вивченні ефективності визначених соціально-педагогічних засобів профілактики булінгової поведінки серед підлітків в школі; в можливості застосування висновків та розробленої програми профілактики булінгової поведінки у практичній діяльності закладів загальної середньої освіти. Також отримані в результаті написання магістерської роботи дані щодо можливих наслідків булінгової поведінки та засобів щодо її профілактики можуть бути використані працівниками закладів загальної середньої освіти для розробки та впровадження власних програм профілактики та попередження визначеної форми шкільного насильства серед учнів.